

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄСЛІВ У МОВНО-КОМУНІКАТИВНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ХИМЕРНИХ РОМАНІВ Є. ГУЦАЛА ТА О. ІЛЬЧЕНКА

Ковальова Г. М. Прагматичний потенціал дієслів у мовно-комунікативній організації химерних романів Є. Гуцала та О. Ільченка.

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячений дослідженню комунікативно-прагматичних проблем, актуальність яких не викликає жодних сумнівів у лінгвістичних студіях.

Дослідниця приділила окрему увагу виявленню прагматичного потенціалу дієслів у мовно-комунікативній організації текстів химерних романів відомих українських письменників Є. Гуцала та О. Ільченка, зазначивши, що прагмемидієслова сприяють, зокрема, актуалізації різних за виявом емотивно-оцінних характеристик персонажів обох авторів.

Ключові слова: прагмема, гумористичний ефект, прагматичне забарвлення, дієслова-експресеми, пейоративні прагмеми, меліоративні прагмеми.

Ковалёва А. Н. Прагматический потенциал глаголов языково-коммуникативной организации химерных романов Е. Гуцало и А. Ильченко.

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященный исследованию коммуникативно-прагматических проблем, актуальность которых не вызывает никаких сомнений в лингвистических студиях.

Исследовательница уделила особое внимание выявлению прагматического потенциала глаголов в языково-коммуникативной организации текстов химерных романов известных украинских писателей Е. Гуцало и А. Ильченко, отметив, что прагмемы-глаголы способствуют, в частности, актуализации различных по проявлению эмотивно-оценочных характеристик персонажей обоих авторов.

Ключевые слова: прагмема, юмористический эффект, прагматическое окраски, глаголы-експресемы, пейоративные прагмемы, меліоративные прагмемы.

Kovaliova G. M. Pragmatic potential verbs in the language and communication of whimsical novels E. Hutsalo and O. Ilchenko.

This article continues the series of publications of the author, devoted to the study of communicative-pragmatic problems, the relevance of which there is no doubt in linguistic studies.

The researcher paid particular attention to the identification of potential pragmatic verbs in the language of communicative texts bizarre novels of famous Ukrainian writers E. Hutsalo and O. Ilchenko, noting that prahmemy - verb encourage, in particular, updating different expression emotive and evaluative characteristics of the characters of both authors.

Key words: prahmema, humorous effect, pragmatic coloring, verbs, ekspresemy, peyoratyvni prahmemy, reclamation prahmemy.

У процесі вивчення й опису мовних явищ дослідниці прагмалінгвістики висловлюють думку про те, що теорія

мовленнєвого впливу потребує окремої, властивої лише їй системи прагмалінгвістичних одиниць, які могли б відтворювати регулятивні властивості мови як засобу впливу.

Окремі науковці звертають увагу на те, що між прагматичними одиницями мови, яка є певною ієрархічною системою, також спостерігаються системні зв'язки, що лежать в основі виділення прагмалінгвістичних одиниць, які в науковій літературі кваліфікуються як прагеми.

У мовознавстві прагеми розглядаються як носії реальної прагматичної інформації. На думку деяких дослідників (В. Панфілов, О. Уфімцева та інші), у процесі комунікації прагеми здатні набувати прагматичного забарвлення задля створення певної заданості мовленнєвого акту.

Різновидом прагмем є прагмалінгвістичні одиниці, яким властиві сталі прагматичні якості. Це, зокрема, наказові слова, емоційні вигуки, експресивні прагеми, естетичні прагеми.

У пропонованій праці помітний інтерес викликає функціонування прагмем у химерних романах відомих українських письменників Є. Гуцала та О. Ільченка, оскільки вважаємо, що прагматичний потенціал як окремого слова, так і висловлювання залежить від багатьох чинників: способу подання думки, емоційно-психічного стану носія мови, специфіки його індивідуальних рис, особливостей міжособистісних стосунків, що власне і є характерною рисою мовлення персонажів художніх текстів.

Створення картини життя окремого суспільства в художньому творі передбачає використання в ньому «певного набору лінгвістичних маркерів, які ідентифікують описану епоху, класову належність персонажів, їх взаємостосунки залежно від комунікативної інтенції, обставин тощо» [5, с. 35]. Метою нашої розвідки є виявлення прагматичного потенціалу дієслів у химерних творах Є. Гуцала та О. Ільченка. Досягнення мети передбачає реалізацію таких завдань:

- описати особливості прагматичного значення дієслів, які функціонують у романах Є. Гуцала та О. Ільченка;
- подати типологію дієслівних прагмем у цих романах;
- з'ясувати роль прагмем-дієслів у текстах, залучених нами до аналізу.

У процесі дослідження прагматичних одиниць мови слід розглядати функціональну типологію словесних значень, підґрунтям якої є функціональний критерій, що «передбачає врахування комунікативних

функцій слів, які... детермінують як типи будови словесних значень, так і власне функціональні типи значень слів» [4, с. 88].

Прагматичним є словесне значення, яке відображає емоційні поняття й визначеність для впливу на адресата. У мовній тканині творів Є. Гуцала та О. Ільченка представлені такі категорії прагматики, як емоційність та експресивність, що тісно пов'язані з категорією оцінки.

У химерній прозі обох письменників виокремлюється творче зосередження на фольклорних традиціях, філософському осмисленні буття, використанні елементів народної сміхової культури. Цим пояснюється насиченість творів прагмемами, провідне місце серед яких посідають дієслова. Серед дієслівних прагмем нами виокремлено кілька підгруп: 1) *дієслова, прагматичне значення яких міститься в самій семантиці слова*; 2) *дієслівні фразеологічні одиниці*; 3) *дієслова, які задля інтенсифікації прагматичної функції тронуються в межах однієї репліки*.

Дієслівні прагмеми *першої підгрупи*, характеризуючись емоційно-експресивним забарвленням, відіграють вагому роль у творенні комічних ситуацій. У народному мовленні активно функціонують дієслова *нализатися, наклюкатися, нажертися, налигатися, надудлитися, барложитися* та ін., у семантиці яких закладена негативна оцінка пияцтва. У діалогах персонажів романів Є. Гуцала та О. Ільченка ці дієслова сприяють створенню комічних ефектів, оскільки самі ситуації, у які потрапляють персонажі, контрастують з аналогічними ситуаціями реального буття. Кумедно звучить міркування Хоми про те, що людина повинна знати міру, коли вживає алкоголь: *Ага, ваша душа міру знає – надудлиться донесхочу, а потім лежить і барложиться...* [2, с. 162]. У поданому реченні й дієслово *барложиться* наповнене іронічним відтінком, оскільки читачеві неважко уявити, як «*барложиться*» людина після надмірної пиятики.

Дієслова-експресеми містять інформацію про найрізноманітніші аспекти життя літературних персонажів (бездіяльність, недоречна мовчазність, небажання працювати, відсутність почуття міри, небажання спілкуватися з кимось, зверхнє ставлення до інших). У гумористично орієнтованих текстах Є. Гуцала та О. Ільченка дієслівні характеристики персонажів, репрезентовані здебільшого просторічною лексикою, відзначені потужним виявом експресивності: *З тих, що валандаються, аби день до вечора, вибирати не годиться* [2, с. 108] (неробство, бездіяльність героїв); *А тим часом придибала якась дженджуриста тіточка...* [2, с. 103] (стан утоми героїні);

Тільки ж Одарка не всміхнулась у відповідь, знову заціпеніла-закапаніла в чорному мовчанні посеред хати... [2, с. 94] (психологічний стан персонажа).

Отже, через негативну семантику дієслівних прагмем можемо спостерігати за активним втручанням автора в зображуване. У сенсі сказаного звертаємо увагу на те, що і Є. Гуцало, і О. Ільченко дають власні оцінки своїм персонажам, долучаючи в такий спосіб читачів до вдумливого осмислення прочитаного. Наведені дієслівні прагмеми сприяють також посиленню комічного ефекту, увиразнюють прагматику спілкування, реалізуючи в тексті різні оцінні настанови автора.

Показовими є дієслівні прагмеми, що належать до урочисто-піднесеної лексики або є периферійними в складі активної лексики сучасної української літературної мови. Синтез таких дієслів із народно-розмовним контекстом є одним із чинників створення комічного ефекту: *І все те заваривши за кілька годин, пан Купа-Стародупський прийшов до начальника, до полковника Милославського, щоб ясувати йому, як він, полковник обозний, усіх сил докладає до святого діла перемоги* [3, с. 306]; *Ти мене посилаєш дізнатися, хто з тих мерзотників **воскуряв** аж таку щедру тобі хвалу і хто з них є угодник божий* [3, с. 325]; *...ніхто ж не чекав у цім сюжеті ні війни, ні крові, бо ж **багнулась** повість весела й легка...* [3, с. 105]; *І все це Прудивус **прикмечував**, від усього, що бачив, ставало йому весело чи сумно...* [3, с. 281]; – *Не в т-т-тебе, хаме, а в п-п-пана **питателем!** – занукуючись, як йому велів Прудивус, огризнувся пан Стецько...* [3, с. 254].

Другу підгрупу утворюють дієслівні прагмеми, що є лексико-семантичними компонентами фразеологічних одиниць. Їх особливість полягає в тому, що вони характеризуються найбільшою мірою вираження оцінки, яка, на думку Н. Арутюнової, є «найяскравішим сегментом прагматичного значення» [1, с. 5]. Тож важливим є значення, якого дієслівний фразеологізм набуває в акті вербальної комунікації.

У процесі аналізу дієслівних фразеологізмів помітне місце посідає морально-етична оцінка, в основу якої покладене суспільне (колективне) уявлення про добро і зло, справедливість, чесність, порядність. Ці чинники формуються певними суспільними вимогами до людини: *А якби сільрада захотіла **вмити руки** (мовляв, я не я, і хата не моя!), то я б і до районного прокурора доступ знайшла* [2, с. 281] (бажання відійти від труднощів); *Бо, **нализавшись до***

положення риз, лізуть цілуватись то бамперами, то фарами, то стикаються багажниками [2, с. 530] (вияв надмірного сп'яніння).

Використання Є. Гуцалом та О. Ільченком експресивно конотованих дієслівних фразеомоделей створюють ситуацію живого народного мовлення, відбивають ментальні вподобання українців, зокрема, любов до гумору, дотепного жарту, «гострого слівця», яке тонко й лаконічно характеризує різні аспекти людської поведінки.

Нами виявлено ще одну особливість функціонування дієслівних прагмем у дискурсі обох авторів. Йдеться про використання в одному реченні кількох дієслівних форм, що ніби гронуються, підсилюючи при цьому сенс думки, яка виконує маніпулятивну функцію щодо співрозмовника. Такі прагмеми утворюють *третю підгрупу*.

Виразально-оцінний потенціал дієслівної семантики надзвичайно великий, оскільки дієслівна лексема може містити опис різних дій, станів, процесів, які відбувалися раніше чи можуть відбуватися в майбутньому. У художньому текстотворенні дієсловам відводиться важлива роль – відтворювати динаміку, рух, розвиток, стан. Крім цього, автори художніх текстів беруть до уваги й надзвичайно багату синонімію дієслів. Особливо майстерно до використання дієслівної синонімії в мовній тканині художнього твору підійшли Є. Гуцало та О. Ільченко, які в межах одного фрагмента поєднують дієслівні синоніми й тим самим створюють ілюзію активного руху, певної дієвості, швидких змін, що викликає певні асоціативні картини в уяві читача: *Вже, здавалось, можна було б і вхекатись, і засипатись, і охлянути від такої роботи, бо ж напузився, як ленок, але руки самі тягнуться до горіхів, але ж рот сам роззявляється* [2, с. 146] (посилення втоми). У поданому прикладі дієслова-синоніми виконують ще одну функцію – посилюють гумористичний ефект, оскільки перед читачем постає образ дуже втомленої людини, яка не розраховувала власних сил у процесі поїдання смачненького.

Ходжу по ярмарку, який торгується, лається, божиться, усміхається, підлещується, плаче, регоче, дивиться то прямо, то видом..., який щось обіцяє, щось бере, щось ховає, щось назад повертає... [2, с. 101]. Показовим у наведеному прикладі є те, що Є. Гуцало, передаючи дух українського ярмарку, поєднує в одному контексті й антипатії, тобто пейоративні прагмеми (*лається, підлещується, ховає*), і симпатії, тобто меліоративні прагмеми (*усміхається, обіцяє щось гарне*), що дозволяє читачеві відтворити всі

ті дії, які відбуваються на ярмарку, а також відчуті свою присутність на ньому.

У мовленні головного персонажа роману-дилогії «Позичений чоловік. Приватне життя феномена» Хоми Прищепи активно функціонують дієслівні синоніми, які забезпечують динамічне розгортання його розповіді в контексті власного світосприймання: *Хлющало, капало, дзюркотіло, жебоніло, хляпало, чвакало, шубовскало, цяпотіло, творячи потужний шум зливи, – так, наче поблизу котився водоспад із гори...* [2, с. 166]; *Ото минулої суботи з малої хмари великий дощ ішов, у неділю ляв, як із бочки, в понеділок періщив, як із луба...* [2, с. 625].

Інтимного забарвлення надають тексту розмовні дієслова у вербальній репрезентації образу хлопчентя Хомка: *А воно ж, видно, вродилось неньці на вовчі сльози: руками пацає, ногами хвицає, кочевряжиться, випендрюється, а язичок белькотить у роті, мов чорт у болоті* [2, с. 160].

Із гумором сприймається читачем Мартоха, яка пішла на сусідній куток позичити глечик молока, проте їй так і не вдалося принести його додому, адже *... поки повернулась Мартоха ввечері, то молоко в глечуку скисло – бо треба ж було по дорозі кожного здибати, кожного язиком своїм зачепити, набалакати – наговорити – натеревенити – намолотити сім мішків гречаного Гаврила* [2, с. 16]. У поданому фрагменті за допомогою дієслівної синонімії передано весь спектр емоцій сільської жінки, яка любить поговорити «про все і ні про що».

Гронування дієслів-синонімів сприяє посиленню текстової напруги, емоційності, експресивності й викликає певний настрій у читача: *Так би, здається, вічність просидів отут на дубовій лавчині під грушею, щоб слухати і смеліти, і чамріти, і чадіти!* [2, с. 263]; *Човгнуло, шеберхнуло, шелеснуло – і хатній поріг переступив мій колишній побратим Дмитро Волосюк...* [2, с. 240]; *А вмів Невечеря сміятися знаменито – його мішуватою постаттю трусило, як трусить осиковим листочком у бурю, а в горлі і в грудях ревло, наче там громи перекочувались, тирдувались, телесувались* [2, с. 49].

Аналогічні приклади трапляються в мовній тканині творів О. Ільченка: *Зопалу сьорбнувши козацької страви, рейтар очманів, закашлявся, засіпався, зачмихав і зачхав, аж у печінці щось заквакало, аж руки зсудомило...* [2, с. 515]; *Михайлик ще дужче зніяковів, отетерів, спалахнув, розлютився* [3, с. 181]; *Ти чув, як Мамай нашого*

гетьмана ганив. Обмовляв чи неславив, кобенів чи паскудив? [3, с. 136].

Іноді дієслова виступають як окремі самостійні репліки в діалогах, відтворюючи повною мірою ставлення персонажів до тих чи тих подій або співрозмовників. Так, передаючи всю ненависть до панів-гнобителів, О. Ільченко в уста простих людей вкладає експресивно насажені дієслівні синоніми, що сприяють нагнітання негативних емоцій: – *Гамселити*, – *підказав Покиван*. – *Товкмачити*, – *підказали з юрби*. – *Дубасити!* – *Грїти!* *Перїцїти!* – *Гатїти!* *Молотїти!* *Дубїцївати!* – *Хворостїти!* *Хвоїти!* *Шпарїти!* *Чухратї!* – *Окладати!* *Банїти!* *Пуужїти!* *Шмагати!* – *Троїцїти!* *Гепати!* *Гїлїти!* *Голомїшїти!* – *Кулачїти!* *Манїжїти!* *Локишїти!* *Потрошїти!* [3, с. 437]. Такий широкий синонімічний ряд просторічних експресем є традиційним для українського сміхового дискурсу, що як стилістичний прийом було апробовано І. Котляревським в «Енеїді» й досягло художнього й прагматичного ефекту.

В іншому епізоді за допомогою дієслів-реплік О. Ільченко створює підґрунтя для сміхової ситуації, у яку потрапив пан Купа під час вистави на базарі: – *Ви чуєте? Чуєте?* – *Що таке?* – *спитав, не опритомнівши від холодного ляку, Стецько-Данило*. – *Шкрїбає*. – *Хто шкрїбає?* – *І шамотить наче?* – *Що шамотить?* – *І скавчить*. *Чуєш?* – *Хто скавчить?* *І тут почалося найстрашніше. Для пана обозного. І найсмішніше. Для нас, для притомних глядачів* [3, с. 263–264].

Специфічне нанизування (гронування) дієслівних форм у межах одного речення слугує стилістичним засобом створення сміхової ситуації, активізує лінгвокреативну рецепцію читача, свідчить про виражальне багатство української мови. Прагмени цього типу транслюють інформацію про учасників процесу спілкування, їхню культуру, освіту, натуру, характер.

Експресивно й оцінно конотовані прагмени в гумористичному дискурсі химерної прози забезпечують динамічність розгортання сюжету, сприяють формуванню в читача емотивно-оцінної рецепції образів та подій. Оцінка міститься насамперед у семантичній структурі слова-прагмени й посилюється його граматичним потенціалом. Схвальність / несхвальність об'єкта реалізується на рівні меліоративних / пейоративних моделей, семантика й прагматика яких інтенсифікується експресивно-оцінними конотаціями.

Отже, прагматична сила прагмем має своє повне виявлення в дієсловах, сприяючи як послабленню негативного прагматичного впливу на слухача, так і його посиленні. Ця думка підтверджується в

мовно-комунікативній організації текстів химерних романів Є. Гуцала та О. Ільченка, оскільки прагмеми-дієслова інтенсивно впливають на поведінку персонажів обох авторів, а також на читачів.

У перспективі дослідження – подальше виявлення прагматичного потенціалу різнорівневих мовних засобів у гумористичному дискурсі химерної прози.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 3–43. – (Серия «Лингвистическая прагматика»).
2. Гуцало Є. П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена : роман-диалог / Є. П. Гуцало. – К. : Рад. письменник, 1982. – 711 с.
3. Ільченко О. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і чужа молодиця : твори у 2-х т. / О. Ільченко. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 1. – 693 с.
4. Киселева Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Л. А. Киселева. – Л. : ЛГУ, 1978. – 242 с.
5. Мельников П. М. Историческая стилистика художественного текста / П. М. Мельников. – Изд-во КазГУ им. Аль-Фараби, 2000. – 272 с.
6. Панфилов В. З. Взаимоотношения языка и мышления / В. З. Панфилов. – М. : Наука, 1971. – 231 с.
7. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка : [монография] / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.